

Crònica de la sortida d'estudi a Balaguer-Camarasa

Josep Oliveras Samitier

Dissabte 23 d'octubre del 2021 se celebrà la primera sortida d'estudi després de la paràlisi provocada per la pandèmia de la COVID-19, una sortida que estava ja pensada per realitzar-se a la tardor de l'any passat. L'objectiu de la visita a Balaguer i Camarasa era fonamentalment conèixer els trets bàsics de l'estructura econòmica, social i urbana de la capital de la Noguera, així com els seus principals problemes. La sortida es complementaria amb una visita a l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa amb el Segre, que serviria per poder explicar la transformació que va suposar per a la comarca la construcció dels embassaments per produir electricitat, veure l'emplaçament de la central hidroelèctrica de Camarasa, i endinsar-nos a peu per l'estret del Mu, fins l'indret del pont penjat.

La sortida per la part tècnica va ser conduïda per Jordi Ramoneda i l'explicació geogràfica anà a càrrec d'Aaron Gutiérrez, professor agregat de la Universitat Rovira i Virgili, i natural de Balaguer. El grup estava format per unes 32 persones, bona part d'elles dedicades en l'actualitat o en el passat a l'ensenyament de la Geografia i les Ciències Socials. L'edat mitjana dels visitants podia estar cap als seixanta anys, però amb un gran interval d'edats, des dels set als vuitanta-quatre.

La sortida de Barcelona va ser a les 8 hores del matí, amb un autocar de l'empresa Burgos, encara que hi hagué associats que s'atansaren a Balaguer en vehicle privat, des de Barcelona, Tarragona, Berga i Avinyó. L'autocar realitzà una parada tècnica a Tàrrega i a les 10:30 començava la visita al redós d'un mapa de la comarca que hi havia a l'estació d'autobusos de Balaguer, per tant a la banda esquerra del Segre.

El professor Aaron Gutiérrez, que havia confeccionat un dossier que es lliurà als visitants, explicà en primer lloc les característiques generals de la comarca. La Noguera és la comarca de major superfície de Catalunya i la que compta amb més superfície embassada o d'aigües tranquil·les (embassaments de Canelles, Santa Anna, Camarasa, Montgai i Rialb).

Exposà les diferents parts o subcomarques ben diferenciades que hi ha a la Noguera, com són al nord-oest la Vall d'Àger; al nord-est el Segre Mitjà, amb

Foto: Josep Oliveras

El mercat, amb un bon gratat d'associats.

Artesa de Segre i Ponts atretes cap a l'Urgell i la Segarra; entre les dues àrees la Conca de Meià, al mig de les serres que separen la Noguera del Pallars Jussà. Aquests tres sectors serien la Noguera alta, ben distinta de la comarca de les planes de la Depressió Central, com el sector de Balaguer, el de la Ribera de Sió i el de l'Urgell. A la part alta els muntanyams formats a l'època Secundària, amb domini de calcàries, amb margues intercalades. Al fons els dos Montsec, el de Rúbies i el d'Ares. A la plana els materials d'al·luvió i els relleus tous del Terciari.

De 30 municipis de la comarca actual, només set tenen més de 1.000 habitants i Balaguer, amb 17.472 empadronats, concentra el 43,5 % de la població comarcal. El segon municipi més poblat és Artesa de Segre, amb 3.432 habitants, ja en la subcomarca del Segre Mitjà. L'increment de la població és molt feble, i al llarg de diferents anys la taxa de creixement natural (naixements-defuncions) ha estat negativa. A l'any passat la taxa de natalitat comarcal va ser del 6,5 ‰, i la de mortalitat del 11,2 ‰, un notable desequilibri degut sens dubte a l'epidèmia del COVID-19. Desfasament poblacional que només mitiga la immigració, localitzada fonamentalment a la capital, i que en les darreres dades padronals del conjunt comarcal està representada per pobladors de nacionalitat africana (8 ‰), seguida dels de països de l'est europeu (7 ‰).

La comarca és fonamentalment agrària, amb un 19,4 % del valor afegit brut (VAB) aportat per aquest sector, mentre que el global de Catalunya és 1,1 %. El problema de la seva especialització agrària i ramadera és que no hi ha una transformació directa dels productes del camp i aquesta es fa fonamentalment en altres comarques. L'empresa SAFIC dedicada a fer sucres de fruita, ubicada a Balaguer, va tancar ja fa anys. Balaguer es troba relativament allunyada de l'eix Tàrrrega-Mollerussa-Lleida, seguint la Nacional II, que és on hi ha localitzades la major part de les empreses relacionades amb el sector agroindustrial. Dins la comarca són importants les produccions de fruites, moresc, farratges i cereals.

Le activitats industrials aportaven els anys 2018-2020, el 19,2 % del VAB, una mica inferior en percentatge a la mitjana catalana, i entre aquestes caldria

esmentar les empreses elèctriques que aprofiten els salts provocats a les preses dels embassaments, acompanyades d'un conjunt de petites empreses i tallers, sense que hi hagi cap gran empresa rellevant pel seu nombre de treballadors. La important fàbrica de paper-cartró INPACSA, radicada a Balaguer i propietat de la família de l'alcalde de Barcelona J.M. Porcioles, que a l'any 1986 ocupava 330 obrers, va tancar el 1993. El sector de la construcció aportava el 7,7 % del VAB, superior a la mitjana catalana, i el comerç i serveis el 53,7 %, uns 20 punts per sota de la mitjana del país. Valor de les activitats econòmiques que té relació amb el PIB i el PIB per habitant. Aquest darrer de 24.500 € per persona, era uns 20 punts per sota de la mitjana del conjunt català de l'any 2020 que es feia equivalent a cent.

El nostre guia ens situà per tant davant una comarca essencialment agrària, amb manca de noves inversions industrials, immigració de fora de Catalunya, i un grau de pobresa superior al d'altres comarques.

De l'anterior visió comarcal, anàrem tot caminant cap al nucli antic, a la banda dreta del riu i sota el turons presidits per les antigues muralles i les dues proes defensives on s'assenta, en una, l'església de Santa Maria, i en l'altra les ruïnes del castell dels comtes d'Urgell (el Castell Formós) i l'església del Sant Crist. Abans de travessar el riu, vàrem treure el nas al cap de pont del passeig de l'Estació, on hi havia parades de mercat, però el mercat important del dissabte el veiérem a la plaça del Mercadal, la plaça porxada més gran de Catalunya (8.100 m²), més que la de Vic, com remarquen els balaguerins i també mostrava una infografia inclosa en el dossier.

Les dades que ens mostrà Aaron Gutiérrez sobre Balaguer, ressaltaven els principals problemes de la ciutat, que alhora repercuteixen en el conjunt comarcal. La població va tenir un creixement notable del 1960 al 1970, quan a més a més de la paperera hi havia altres empreses de confecció (fabricació de gavardines, pantalons, etc.), materials de construcció, etc. Els anys vuitanta i noranta del segle passat el creixement esdevé molt feble, i altre cop augmenta la població en els deu primers anys del segle actual, un augment que té a veure amb les noves construccions a la banda de l'eixample i amb la bombolla immobiliària, de la qual es pogueren veure les traces en edificis sense acabar de construir. El ritme de creixement poblacional de Balaguer, segons se'ns explicà s'assemblava més al model de l'Hospitalet de Llobregat, que no pas als models de ciutats veïnes com Tàrraga i Mollerussa. Pel que fa a les migracions, un 26 % dels seus habitants tenen una nacionalitat distinta de l'espanyola i hi dominen els romanesos dedicats a la construcció i els marroquins i subsaharians a la recollida de la fruita.

Balaguer vist des de la muralla

A la plaça del Mercadal, atapeïda de parades de mercat, en el qual predominaven els articles de confecció, altres teixits i calçats, es pogué copsar la realitat d'una ciutat antiga que aplegava diferents sectors de població que conviuen, però amb diferències culturals ben diverses. Hi havia un cor que cantava cançons tradicionals catalanes, feia publicitat de Balaguer com a capital de la sardana pel 2022, recomanava un programa de ràdio Tàrrrega i recitava poesia catalana. Pel seu costat passaven indiferents persones de color de diverses intensitats, amb predominança dels trets morens de l'ètnia gitana, que dominava també entre els venedors del mercat. El professor Aaron ens

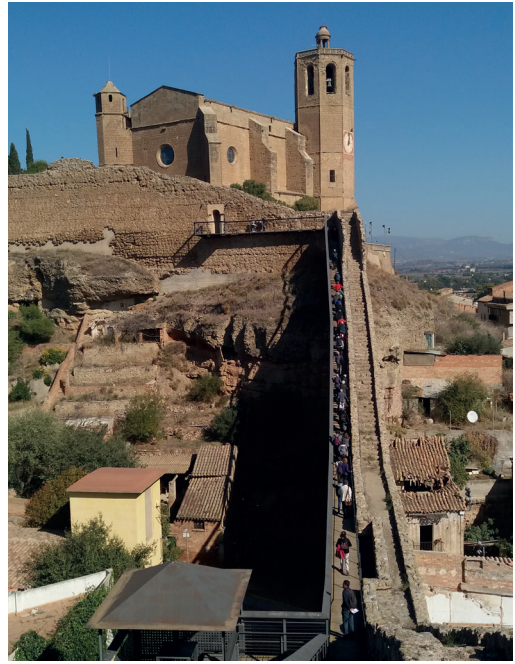

Foto: Jesús Burguenío

Muralla amunt

explica la importància que els gitanos tenien a la ciutat, que habitaven en bona part del barri antic, mentre que les famílies tradicionals marxaven a viure a l'eixample de l'altra banda del riu. El tancament de molts comerços i l'envelliment dels habitatges fa que Balaguer tingui un del barris vells més degradats de Catalunya. Degradació que no va poder evitar el pla de barris per no poder fer front l'Ajuntament al 50 % de les inversions que calia efectuar i haver-se d'accontentar en refer solament alguna petita part del nucli (sector dels Jutjats i el casal de *La palla va cara*, entre altres actuacions). Darrerament les dues entitats d'estalvi que hi havia al nucli antic ("la Caixa" i el BBVA) han tancat, cosa que encara afebleix molt més l'activitat d'aquesta part de la ciutat.

Vàrem fer un recorregut pel carrer d'Avall, amb porxos a la banda dreta, que conserva encara algun comerç actiu i renovat, i alguna casa que seria construïda en la postguerra civil. Prop de l'entrada i a l'esquerra hi ha una casa i comerç que havia estat l'habitatge on visqueren la Isabel i el Romà Pujadas, professors de la Universitat de Barcelona, fet que serví per recordar-los a ells i al seu pare, una persona que contribuï a augmentar la cultura musical de la població. Seguint el carrer veiérem un antic safareig públic de l'any 1905, adornat amb diferents robes multicolors. A partir d'aquí seguirem cap a la plaça del Pou, observant casals conservats i edificis enrunats o molt degradats, i pel carrer de la Cadena i Botera travessarem el portal de ponent de l'alta muralla construïda en el segle XIV, quan la ciutat l'amplià cap el sud, per encabir a l'interior del nucli emmurallat el call jueu.

Realment va ser molt interessant el passeig per dalt la muralla, des d'on albirarem la ciutat, vella, l'eixample, la plana de Balaguer que connecta amb la

d'Urgell i les serres que per la banda nord i nord-est delimiten la comarca. Des d'un mirador de la muralla el professor Gutiérrez impartí una lliçó sobre la morfologia i l'estructura urbana de Balaguer. Exposà que les primeres muralles medievals serien les del domini sarraí del segle x i que la plaça del Mercadal, inexistent aleshores, quedava fora del recinte. Assenyalà que la plaça, amb les noves muralles del segle XIV-XV, separava el barri jueu del cristià i especificà algunes qüestions sobre el nucli antic. Especial atenció dedicà a l'eixample, explicà el pla de Francesc Folguera de 1939-1940, que havia de ser una ciutat jardí, i el plànol ben diferent d'Ignacio de Villalonga del 1945-1947, que és el que s'ha anat seguint, amb nombroses variacions, especialment en l'alçada dels edificis. Els immobles de primera línia que tenen vistes sobre el riu i la ciutat antiga (avingudes dels Països Catalans, de Pere III i de Jaume d'Urgell, i d'uns 10 pisos d'alçada) tapen completament la visió dels habitatges dels carrers paral·lels que arriben fins a l'estació del ferrocarril de Lleida a la Pobla de Segur. Aquesta línia fèrria separa el primer eixample de la zona de la paperera, una gran àrea a l'espera de noves expectatives urbanístiques i de la qual resta un pavelló per activitats firals i l'alta xemeneia que és una fita visual del Balaguer de l'estraperlo i el desenvolupament franquista. Especificà que Balaguer havia tingut un segon ferrocarril de via estreta que anava a la sucrera de Menàrguens i a Mollerussa i que funcionà del 1905 al 1951.

Seguint per dalt la muralla, amb unes vistes esplèndides i un dia ben assolat, arribarem al turó format per una antiga terrassa fluvial on hi ha assentada l'església de Santa Maria. Aquí hi hagué algunes consideracions històriques sobre aquesta església i la ciutat. L'església, d'un estil propi del gòtic català, va començar a ser construïda el 1351 gràcies a una important donació de Pere el Cerimoniós, que havia nascut al Castell Formós, el turó que es veu més al nord i on hi ha també l'església del Sant Crist. Com a conseqüència de les lluites entre Jaume d'Urgell i Ferran d'Antequera, l'església no va ser acabada i consagrada fins molt més tard. A l'indret del Castell hi ha algunes restes arqueològiques del mateix que abans de ser dels comtes d'Urgell va ser l'alcassaba o suda del governador musulmà. Al seu darrera hi ha el pla d'Almatà on queden restes de la ciutat àrab que va estar lligada als senyorius musulmans de Saragossa i de Lleida (els Banu Hud). Gutiérrez ens explicà com les runes de la ciutat musulmana són molt importants, però que les excavacions estan parades i no es posa de relleu el valor històric i arqueològic d'aquell poblament.

Es va poder entrar a l'església i quedarem gratament sorpresos per la seva senzillesa i harmonia acompanyada d'una suau il·luminació que entrava pels vitralls contemporanis. De Santa Maria tornarem pel barri antic cap a l'estació d'autobusos, tot passant pels carrers de Santa Anna i Major, on gairebé tothom va voler entrar la pastisseria Graells, a l'aparador de la qual es mostraven uns extraordinaris pastissos i panells. Lamentablement les mesures per la covid van impedir que la Societat Catalana de Geografia col·lapsés durant unes hores l'establiment, ja que el nombre de persones en el seu interior estava restringit.

Acabàrem donant altre cop una volta per la plaça del Mercadal, amb moltes entrades per motius tècnics a l'edifici de l'Ajuntament. La Casa Consistorial de Balaguer és realment una construcció que desfigura l'harmonia de la plaça i que formaria part de l'estil arquitectònic brut que predominà en l'etapa del desenvolupament econòmic franquista. Abans el professor Aaron havia informat que a Balaguer el percentatge de votants en les eleccions és sempre alt, que en el municipi havia dominat el PSC, però que actualment l'alcaldia està en mans d'ERC, i que tot i el nombre dels no nascuts a Balaguer i comarca és alt, el percentatge de vots a partits independentistes arriba al 70 %.

De nou travessarem el Segre i amb l'autocar es va fer camí fins a Camarasa (13 km) on a Can Pere, davant l'antiga caserna de la Guàrdia Civil, ens esperaven per dinar. Tothom va quedar encantat del dinar, amb un menú molt variat de plats casolans ben cuinats i servits amb rapidesa, gràcies en bona part a la comanda que ja havia anotat hores abans el Jordi Ramoneda. A la tarda hi havia acompanyants que encara recordaven el plat de mel i mató, o les costelles i peus de porc fets a la brasa.

A Camarasa i situat en uns panells hi havia la reproducció d'unes fotografies antigues i explicacions del que havia suposat pel poble la construcció dels embassaments, tema al qual també va fer referència Aaron Gutiérrez. Només assenyalarem que la població que tenia 1.729 habitants l'any 1900, passà a 2.773 el 1930, comptant-hi l'agregat de Fontllonga. Ara el municipi té uns 800 habitants. A la construcció dels embassaments de Camarasa i Montgai hi treballaren prop de 3.000 obrers, i al poble passaren d'uns 16 a 60 establiments comercials. S'hi establiren artesans i també diferents cafès, tavernes, sales de jocs i bordells. Amb sales de festes com La Madame, el Café Doré i el Royalty. L'escriptor Josep Carner Ribalta, escrivia a Sícoris (1981): "La gent del poble estava alarmada. Les autoritats camarasines no sabien com fer front a la situació. Havia desaparegut la placidesa, havia sucumbit l'ordre, s'havia

Explicacions d'Aaron Gutiérrez a l'inici del camí de l'estret

Foto: Jesús Burguenío

esvaït la pau. No restaven estatges, perillava la salut pública, s'esgotaven els proveïments...” A manca d’habitatges hi havia obrers que vivien en corrals i pallers. Les baralles eren freqüents i la Guàrdia Civil estava molt atenta a les alteracions d’ordre i a l’extensió del moviment anarquista entre uns treballadors procedents de l’Espanya agrària. El professor Gutiérrez posà èmfasi en les enormes transformacions que la construcció dels embassaments va suposar per Balaguer i comarca, tant per l’arribada de nous habitants com per les grans infraestructures noves que es construïren (carreteres i ferrocarril a Tremp i la Pobla de Segur). Ell mateix prové d’una família d’immigrants que treballà en les obres d’embassaments i l’avi del consoci Jordi Royo, que era d’Alfarràs i agricultor, també hi anà a treballar, cosa que amb el sou i l’estalvi li permeté comprar una petita propietat.

Un cop ben dinats seguïrem uns quilòmetres en direcció nord per la C-13 fins a un costat del pont del Pastor que travessa el Segre, per seguir a peu la carretera privada de l’antiga FECSA (ara ENDESA), que ens apropà a l’aiguabarreig del Noguera Pallaresa amb el Segre. Érem ja al congost de Camarasa, on a la banda dreta del riu dominen els cingles de la serra de Mont-roig i a l’esquerra, per on transitarem, els espadats del límits occidentals de la serra Carbonera. En el trajecte es podien observar molts camps d’oliveres sobre bancals de parets de pedra seca que ascendien per la muntanya, mentre els camps de més altura i difícil accés romanien abandonats. En el recorregut fins a l’aiguabarreig trobarem diferents grups de joves que s’entrenaven fent l’escalada a les parets que s’enfilen cap el tossal de Sant Jordi (740 m), dins un paisatge que és reserva natural de fauna salvatge i també forma part del Geoparc Orígens reconegut per la UNESCO.

En primer lloc passarem per l’anomenat Campament de l’Illa, conjunt d’habitatges tipus xalet de regust anglès que estava reservat als dirigents de la central de Camarasa, al secretari i al xofer. Es va construir entre 1922 i 1932 i el conjunt comprenia jardins, piscina, pista de tennis, escola i una casa d’hostes per enginyers i directius que passaven solament una temporada a les instal·lacions. El poblat es va abandonar cap els anys noranta del segle passat i ara està a la venda per prop d’un milió d’euros per part d’un immobiliària que es dedica a vendre també masies (Finques Cos).

Aviat arribarem a l’aiguabarreig observant l’imponent mola de la presa de Camarasa i a la dreta i sota el muntanyam les instal·lacions de la central hidroelèctrica. La presa es va construir entre 1917 i 1924 per part de Riegos y Fuerzas del Ebro, filial de la Barcelona Traction, Light and Power Company, que fundà l’enginyer americà Frederick S. Pearson (el nom del qual porta l’avinguda de Pedralbes). La presa s’assenta sobre dolomies dures del Juràssic de fa uns 160 milions d’anys, unes roques dures de l’era Secundària o Mesozoica formades per carbonat de calci i magnesi, sobre les quals s’assenten materials posteriors del Cretaci, d’un centenar de milions d’anys que intercalen calcàries i margues de tons rogencs. El rogenc que veiem en els rocams de l’altra banda del riu.

L'alçada de la presa és de 101,57 metres i té forma de corba per adaptar-se al terreny i suportar millor la pressió de l'aigua de l'embassament que té una capacitat d'uns 113 milions de m³ d'aigua. Una informació en un panell específica que pel cos de la presa es van utilitzar 218.000 m³ de formigó a més dels blocs de pedra de la mateixa muntanya. Per fer l'excavació de la presa es van utilitzar excavadores procedents del canal de Panamà i s'hi instal·là una enorme formigonera vertical, on els materials eren pujats a la boca amb un funicular. La Central desenvolupa una potència de 56.000 kW, i anualment produeix uns 208 milions de kW/hora. La riuada del 7 de novembre del 1982 va deixar tot un mes la central fora de servei.

Després de veure la presa i el monumental paisatge natural, amb la vegetació de ribera que acompanya l'aiguabarreig dels dos rius, ens endinsarem per l'estret del Mu, topònim derivat de mur o paret, ja en el curs en solitari del Segre. El camí era en bona part una passarel·la metàl·lica penjada sobre el canó calcari per on discorre el riu. El camí parteix per l'esquerra del riu i per la dreta d'una resclosa i salt d'aigua on hi ha soterrada la central hidroelèctrica d'Alòs de Balaguer de poca potència. Un camí ben interessant i concorregut que travessa el Segre pel pont penjat i sostingut per cables que vàrem passar, per tornar després pel mateix i únic camí, a fi de no tornar de fosc, i poder arribar l'autocar abans de les nou del vespre a Barcelona.

En resum, va ser una jornada molt agradable, amb un temps molt bo, malgrat la fresca matinal, en la qual vàrem poder gaudir del paisatge natural, agrari, urbà i hidroelèctric. Vàrem aprendre moltes coses de les explicacions del professor Aaron Gutiérrez sobre Balaguer i la Noguera, i el que és més important vàrem poder veure'ns i enraonar amb amigues i amics que per culpa de la pandèmia feia temps que no vàiem, almenys en imatge real. Desitgem i esperem que es puguin fer noves sortides d'estudi per aprendre sobre la nostra Geografia i estrènyer els lligams d'amistat entre els i les addictes a la Societat Catalana de Geografia.

A la passarel·la de l'estret del Mu

Foto: Jordi Royo